

Távolodások és visszatérések

Néha megfordult a fejemben, mit írnék magmról, ha rám bízna a nekrológot. Nagyjából tudtam, hogyan kezdeném, miként folytatnám, hiszen születtem, éltem. Arról viszont, hogyan fejezzem be, fogalmam sem volt.

Azért újultak föl bennem e gondolatok, mert beszámolóink közös címe: – Pályám emlékezete – furcsa cím. Először azt hittem, hogy valójában a pálya, az úttest memóriáját jelenti. Lőrincze Lajos megmagyarázta, hogy a Pályám emlékezete voltaképpen Pályám emlékét jelenti. Tehát nem az úttest emlékezik a gyalogosra, hanem a gyalogos számol be a megtett útról.

A második furcsaságra viszont nincsen nyelvészeti magyarázat. Pályáját az idézi föl, aki a végére ért. Aki még javában gyalogol, a megtett út szakaszaira emlékezhet, de semmiképpen a pályára, mert a szakasz: rész; a pálya: egész. S ha mégis úgy ír, hogy a pályáról számol be, nekrológot ír saját magáról s e nekrológ a többitől abban különbözik, hogy nem harmadik, hanem első személyben írjuk.

Első gyerek vagyok. Születésem következtében nagy esemény volt. Nem annyira azonban, hogy pontosan meg tudták volna mondani, mikor jöttem e kétes értékű világra, Kolozsvárt 1907. január 14-én vagy 15-én. Ebből az a helyrehozhatatlan károm származott, hogy megbízható horoszkópot nem készíthetett rólam soha asztrológus. Iránytű nélkül hányódtam. Talán ezért, de ez egyáltalán nem bizonyos. Más okok kényszerítettek kapkodásra.

Apai ágon szegény hivatalnokcsaládból származom, hallgatag, idealista, makacs, kitartó, a gyakorlati életben viszont tanácstalanul mozgó hugenottáktól, anyai ágon leszegényedett kereskedőktől. Mindkét ág valóságos tenyésztete a legkülönbözőbb színekben tündöklő vagy sötétlő egyéniségeknek. Dédapám, Charles Grandpierre Svájcából vándorolt Erdélybe, ahol franciára-németre tanította a

mágus gyerekeket, elvette Simon Máriát feleségül, aki gyereket szült neki, az elsőszülött Károly (félmagyar-félfrancia) a nagyapám, részt vett a negyvennyolcas magyar, majd az olasz szabadságharcban, ült Kufsteinben, a ki-egyezés után amnesztia után kapott hivatalt. Őt csak fényképről ismerem, a családi hagyomány szerint fürdés közben, a hideg havasi patak vizében fölszakadt háborús sebe vitte el.

A fénykép elveszett a második világháború viszontagságai közepette, emlékeztem azonban híven megőrizte a torzonborz hajú-szakállú, tipikus kelta fejet. A pesti egyetemen Hekler Antal előadásán találkoztam ezzel a fogalommal. Hekler először a haldokló gallus szobrát vetítette, majd francia művészek szoborportréit a későbbi századokból s igen meggyőző módon mutatott rá az antropológiai egyezésekre. Ezen az alapon minősítem nagyapám fejét tipikusan keltának.

Apám kedve ellenére jogot végzett, bírászkodott, majd a Károlyi kormány kinevezte főispánnak. A hagyomány megkövetelte, hogy a főispánok díszmagyarban örökíttessék meg magukat. Tudtommal apám az egyetlen magyar főispán, aki nem volt hajlandó beöltözni. Vonakodását akkoriban rosszallottam, ma annál inkább becslöm érte. Kolozsvárt a nem nemesek túlnyomó része minden áron be akart kerülni ebbe az osztályba, ha másként nem, dzsentrí szokások majmolásával. Nekem is javasolta valaki, hogy írjam a nevem de Grandpierrenek, azaz Nagykövinek holott Grandpierre Nagy Pétert jelent, paraszt név, nem jár hozzá a de. Apám szembeszállt a közvéleménnyel, szembe a hagyománnyal; ehhez bátorság kellett. Nagy tehetség és nagy tehetetlenség találkozott benne. Egyik furcsasága, hogy nem tudott kacagni. Viszonylag máris hosszú pályámon ő a legnagyobb emberi talány. Anyja, Göcs Rozália révén, ő már háromnegydedmagyar-negyedfrancia.

E nemesi és nemesieskedő környezetben, mi – gyerekek – grandpierrezégünkkel büszkélkedhetünk, ami a közfelfogás szerint, hála apám óriási tekintélyének, fölért a nemességgel, az anyai ágat, ha nem is szégyelltük éppen, de elhanyagoltuk. Anyai nagyapámnak, Krassowszky Mihálynak divatüzlete volt a főtéren, tudtuk, melyik házban, dédapámnak háza a Kossuth Lajos utcában, ott többször megfordultam gyerekkoromban. Nem tűnt föl egyikünknek sem, hogy édesanyám anyja, nagyanyánk velünk lakik, apám tartja el. Megszoktuk, nem firtattuk, miért. Gyurka nagybátyám ecsetüzemet alapított, nem kérdeztük miből

Regények szunnyadoztak családunk múltjában, izgalmaikkal, tanulságokkal, óvásokkal bővelkedők, de mit ér a regény, amit nem mond el, nem ír meg senki?

Évtizedek múltán derült fény arra, hogy Krassowszky Mihály, édesanyám apja, testvérei közreműködésével, három óriási vagyonnak hágott a nyakára, elkártyázta, elkönnyelműsködte, elmulatta, elnőzte s az ő hibájából jutott szegény nagyanyám anyámmal együtt koldusbotra, ezért élt apám kegyelemkenyerén. Ugyancsak évtizedekbe került, amíg – nem egy, hanem több egybehangzó forrásból – megtudtam, hogy Krassowszky nagyapám nemcsak Don Juan volt, minden valamire való magyar városban egy-egy barátnővel aki úgy várt a fényűzően berendezett lakásban, mint ahogy a tengerészekre vár a feleségük, a menyasszonyuk, hanem strici is, nála húsz esztendővel idősebb dédanyám szeretője. Ez a félelmetes vénasszony úgy láncolta még jobban magához a fiatal szeretőt, hogy hozzáadta először idősebb leányát, Rózsikát, tetemes hozománnyal. Mint más annyi nőt, nagyapám őt is megszedítette, önként ment hozzá és ha Rózsikát nem viszi el a tüdővész élete virágjában, hanem tovább él és szüli a gyerekeket, az egész család sorsa másként alakul. Dédanyám megremült, hogy Krassowszky másfelé tájékozódik, tehát sietve hozzákényszerítette szegény nagyanyámat, ugyancsak tekintélyes hozomány kíséretében. Miután ezt a hozományt is elverte, Krassowszky nagyapám végleg lecsúszott, egy ideig Rudolf bátyjának ügynökösködött. Vonaton érte a halál, negyvennégy évesen. Hírhedt sármjának fényképén nyomát sem fedezhetni föl.

Dédanyám, Márk Róza, Klatrobetz János női szabó felesége két lányát adta nőül a szeretőjéhez. Maga Klatrobetz János amolyan *self made man* volt, inasként kezdte, segédként folytatta, évek megfeszített munkájával tekintélyes vagyont szerzett. Erre a vagyonra, ennek a vagyonnak legalább a részeire vetett szemet Krassowszky nagyapám, miután a saját örök-

Apám, a bíró

Édesanyám menyasszony korában

ségét elverte. Az öregúr, mármint Klatrobetz dédapám maradék vagyonát szétosztotta a gyerekei között. Úgy gondolkozott, hogy nagyanyám a hozományával már megkapta a maga részét, őt tehát csak amúgy zsebből segítette.

Fiai részint Katonára magyarosították, például Gyula, a csucsai orvos, aki Adyt is kezelte. A másodszületett Endre gyerekei viszont ükanyjuk, Kőházy Mária jogán Kőházyak lettek. Endre sírkőfaragással foglalkozott, de csődbe ment és fiatalon meghalt. Gyerekei közül a két legkisebbet, Jancsit és Gyurkát édesanyjuk közvetlenül halála előtt árvaházba adta. Tíz álló évig még csak nem is hallottak a családjukról, holott dédanyám minden valószínűség szerint tudott a sorsukról. A kisebbik közülük Gyurka – épp most írom élete regényét „A család hívó szava” címmel – már-már emberfeletti erővel küzdötte föl magát és kezdte minden csapás után előről a küzdelmet. A két háború között ő vezette be az ecsetgyártást Romániába, kiszorította a német és a magyar árut, szállított Olaszországba. Hatszor nősült, öt felesége közül háromnak egy-egy házat adott végkielégítésül. Ma közel a nyolcvanhoz, olyan szívósan dolgozik, mint fiatal korában. Gyermekkorunkban mind erről sejtelmünk sem volt. Eseményképünk lehetett volna, utánzásra érdemes példa. De mi csak annyit hallottunk róla, hogy „eredeti fickó”, „jó pofa.”

Íme, vázlatosan a nagy család, melynek tagja vagyok, azaz tagja lehettem volna, ha a rokonok közötti kapcsolat nem oly laza, amilyen valójában volt. Abban a három egymástól nagyon különböző családban, melyekről beszéltem, tehát a Grandpierrekben, Klatrobetzekben, Krassowszkyakban a közös vonás a beszéd-től való következetes tartózkodás. Ezen nemcsak az értendő, hogy igyekeztek eltussolni a botránnyokat, hanem az, hogy elvesztették, vagy talán soha meg sem szerezték a beszéd örömét.

Ez nem is nagyon állott módjukban, hiszen nálunk anyanyelvi oktatás soha nem volt, az iskola legfőbb funkciójának azt tekintette, hogy befojtsa a szót a tanulóba, aki fújta a meghatározásokat, bemagolta a jegyzeteket, soha a saját szövegét nem mondhatta, nem izlelhetett belé a beszéd, a rögtönzés örömebe. Az anyanyelvi oktatás, ha az eredményekből ítélünk – „spontán” beszélgetésekből a rádióban, a televízióban, értekezleteken – patikamérlegesen kimutatható mértékben sem emelkedett a régi szint fölé. Egy ország Európa szívében, sziget idegen nyelvek tengerében, egy ország, ahol nem tudnak beszélni, nem jómagyarsággal, hanem egyáltalán nem, egy ország „mely nyelvében él”, de tudósa, taná-

Az egyetlen élethű fotó édesanyámról

Don Juan nagyapám, aki három vagyont vert el s minden nagyobb magyar városban szeretőt tartott

Dédapám, Klatrobeta János női szabó, akinek a feleségét Don Juan nagyapám elszerezte, noha húsz évvel volt fiatalabb dédanyámnál

rai zöme megfeledezett a nyelv leglényesebb hivatásáról, a közlésről!

Mind arról, amit fentebb elbeszéltem, nálunk – a kis családban – jóformán említés sem történt. Azzal, hogy személy szerint nekem mennyi szenvedést okozott a beszéd, az érzelmek nyilvánításától, a gondolatok közlésétől való tartózkodás, méghozzá mennyi fölösleges szenvedést, Tegnap című regényemben tüzetesen beszámoltam.

Egy mozzanatra hadd térjek vissza. Tizenhét éves koromban világosan láttam, hogy vagy megtanulok románul s akkor némi esélyem van arra, hogy sikeresen leteszem a bakkalaureátusi vizsgát. Vagy a nyolcadik (ma ötödik) gimnáziumot Pesten végzem el. Apám úgy tett, mint aki tudomásul vette a hallottakat. Aztán anélkül, hogy velem megbeszélte volna, Málnásra küldött, színmagyar vidékre. Ezzel – mint utólag világosan látom – a kezdet kezdetén megakadályozott abban, hogy a pályámat megtervezem. Odahaza megbuktam az érettségim, Magyarországon az egész idegőrlő vizsgázást előlről kellett kezdenem.

Ráeszméltem, hogy apám, aki kezébe vette pályám irányítását, ahelyett, hogy elősegítené, gátolja boldogulásomat.

Ettől kezdve minden erőmmel azon voltam,

hogy minél előbb a magam lábára álljak, függetlenítsem magam a családtól. Közvetlen környezetemben jóformán mindenki rosszul csinálta, amibe belefogott, hiányzott a példa – Gyurka tíz házzal odébb lakott, de igazi életéről, küzdelmeiről mit sem tudtunk, mert néma társadalomban éltünk. Így aztán az ügyetlenektől az ügyetlenséget sajátítottam el, s előkészület híján – kudarc után ért. Állásba szerettem volna menni, Apám erőltette, hogy egyetemi végzettséget szerezzek, mindegy milyen szakon, csak diplomás ember legyen belőlem. Négy évi kapkodás után beadtam a derekammat és beiratkoztam a pécsi egyetemre, csakhogy eltávolodjam a családtól, közben ugyanis felköltöztünk Pestre. Tizennyolc éves

Kőházy Gyurka bátyám vöröskatoná korában

Kőházy Gyurka első gyerekeivel. Óróla from „A család hívó szava” című regényünket

Tizenhét éves koromban lázadtam először a család ellen

koromtól csak látogatóban járok családomhoz.

A távolodási szándék állandóan dolgozott bennem, apám viselkedése taszított, édesanyámé viszont visszahúzott. Az igen és nem a családban nem apám meg én voltunk, hanem apám meg anyám, két egymástól minden lényeges vonásban különböző alkat. Édesanyám soha nem szegült nyíltan szembe apám akaratával, ha még annyira áthatotta is a meggyőződés, hogy ez vagy az a lépése káros. Tisztelte apámat, magánál minden szempontból különbnek ismerte el, meghajolt tekintélye előtt, sőt viselkedésében is igyekezett hozzá idomulni. Apám hallgatósága, puritánsága megdermesztette s kiforgatta természetéből. Édesanyám volt a derű, a mosoly, a kacagás a házban, az érzelemnyilvánításokról azonban apám ridegsége leszoktatta. Valamelyes túlzással azt mondhatnám, hogy a melegség, ami egész lényét átfűtötte, magától értetődően vett körül, mint a levegő, kiapadhatatlanul, mint egy kút, melyből mindig meríthetünk, de meglepetés, következésképpen hála nélkül, mert természetesnek tartottuk, hogy anyánktól jóformán mindig megkaphattuk, amit kérünk. Ő intézett mindent, ezt láttuk, azt viszont, hogy semmibe nem szólhatott bele, már nem vettük észre. Apám magának tartotta fenn, a többi közt, gyerekei sorsának irányítását. Fogalmam sem volt a családukban megrögződött hatalmi helyzetről, s így aztán mikor apám után anyámhoz fordultam segít-

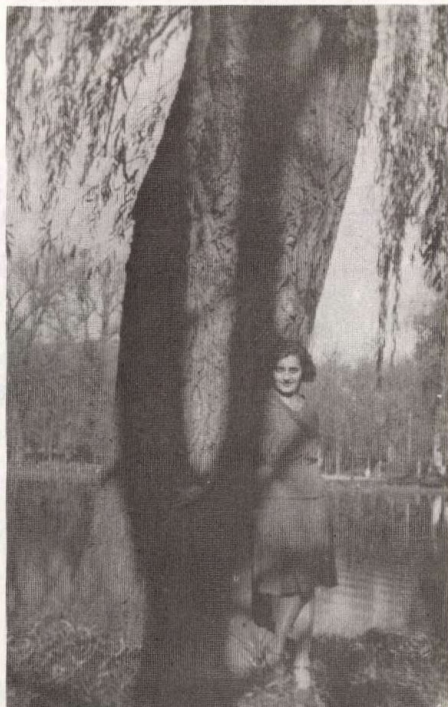
ségért s szavaknál egyebet nem kaptam, tőle is elfordultam. Édesanyám valamikor nyolcvanéves korában nyilatkozott meg, mindazt amit most elmondtam, valójában akkor fogtam föl.

Ilyen és ezekkel rokon mozzanatok érlelték meg bennem az alaptalan érzést, hogy szüleim nem szeretnek. Anyám sem, holott belőle valószínűleg áradt a szeretet. Tévedésemet 1927 nyárutóján ismertem föl a kolozsvári vasútállomáson.

Egy évre Franciaországba utaztam s az állomásra édesanyám kísért ki. Befűjtatott a mozdony s én langyos „kezit csokolommal” akartam búcsúzni tőle, az odahaza megállapodott mérsékelt hőfokon, édesanyám azonban olyan szenvedéllyel ölelt magához, csókolt összevissza, könnyek és simogatások között, ahogy sem azelőtt, sem azután sohasem. Ez a féktelen érzelmi kitörés készületlenül ért, nem tudtam, hogyan szokás ilyenkor viselkedni. Inkább restelkedtem, semmint örültem.

Lassan értettem meg, hogy a szeretet tört föl belőle ilyen forrón, s hogy ez az érzés mennyire mély, a magam szemszögéből a legkedvezőtlenebb időben jutott eszembe. A terv, hogy egy francia technikumban elsajátítom a textilszakmát, egyike volt irreális önállósulási

Diákkori nagy szerelmem. Saját fölvétele

kísérleteimnek, elég ha csak azt említem, hogy mind a rajzkészség, mind a műszaki érzék hiányzott belőlem. Vállalkozásom dugába dőlt, de ha nagyon akarom mégis lett volna mód rá, hogy Franciaországban maradjak s ott a magam lábára álljak. Elszántság, bátorság kellett volna hozzá, s engem vattában neveltek, visszavágytam az otthon biztonságos melegébe. És abban, hogy megfutamodtam, döntő szerepe volt a fölfedezésnek, hogy édesanyám szeret.

Nem ítélem meg reálisan az otthoni helyzetet sem. A búcsút úgy fogtam föl, mint új korszak kezdetét, nem tudatosan, nem spekulatív, hanem az igényeimben, az ösztöneimben, az idegeimben. Édesanyám karjába kíváncskoztam. Örömmel fogadott, megölelt, a mosolya ragyogott. Az emlék sugárzásához képest ez a fogadtatás mégis halvány gyertyafénynek hatott. Más érzés az, ha a féltett gyerek az ismeretlenbe utazik hosszú hónapokra és ismét más, ha egészségesen tér meg. Tapasztalatlan voltam ahhoz, hogy a különbséget érzékeljem.

Odahaza ugyanaz a töppedt, nyomasztó atmosféra fogadott, ami elüldözött hazulról. Ráadásul az idegenben töltött év folyamán sokat változtam. Belekószoltam az életbe, s a hazai látszatéletem most még kevésbé bírtam elviselni. Újabb tervvel szállottam vonatra, s újabb fiaskóval tértem vissza, ezúttal már Pestre. Ekkor adtam föl a küzdelmet, pontosabban ekkor engedtem apám akaratának és iratkoztam be az egyetemre, mint említettem, Pécssett.

Mindaz, amit elmondtam, parányi része a valóságnak, izelítő belőle, függetlenségi törek-

Magda, második feleségem, amikor beleszerettem

véseimben, érzelmi hiányérzeteimben annyi-féle mozzanat szövődött keresztül-kasul, hogy csak vaskos hazugságok árán rajzolhatnék

A pécsi baráti társaság, jobbról balra Patkós György, meghalt, dr. Blázsik Károly, orvos New Yorkban, dr. Kardos Tibor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem nemrég elhunyt olasz tanára, a negyedik én vagyok, utánam következnek Kováts József, akinek műveit mostanság, holtá után évtizedekkel kezdik kiadni

világos képet. *Az utolsó hullám* mottójában írtam: – egyetlen életünk van, de egy tucat élet nem volna elég ahhoz, hogy azt az egy életet megértsük.

Irtóztam a közöny határát súroló puritán zárkózottságtól. Szüleim vélt szeretetlensége fölcsigázta érzelmi igényeimet. Ezek kielégítése már csak azért sem sikerülhetett, mert behúzódtam, mint csiga a házába, másoktól viszont elvártam az érzelmek spontán kinyilvánítását, holott ezektől lelkem mélyén még mindig viszolyogtam.

– Hogy szólítsalak? – kérdezte kapcsolatunk elején második feleségem.

Viccre fogtam a dolgot s így válaszoltam:

– Doktor úrnak.

Nemcsak azért, mert általában így szólítottot-tak, hanem a távolságtartás kedvéért. Ugyanez okból kértem, ne közölje velem, hogy szeret s tőlem se várjon hasonló nyilatkozatot.

Ez is bizonyítja, milyen alaposan megfertő-zött az otthoni légkör, melynek nyomasztó hatása alól végül is Magda szabadított meg – már amennyire. Házasságunk több mint három évtizede tart s a kapocs szerepét benne, a legfőbb kapocsát, Magda egyénisége, az egyéniségéből áradó melegség alkotja. Magda immár túl a nyugdíj korhatáron, éppoly fogékony a benyomásokra, mint húszegynéhány évesen, megismekedésünk idején. E tekintetben egyedülálló biológiai tünemény. Jóra-rosszra; szépre-csúfra frissen reagál, ezt a képességét sem az idő, sem a fölhalmozódott tapasztalatok nem gyöngítették. Tűzijáték minden megnyilvánulása. Érzelmi gátlástanalansága kielégíti soha meg nem fogalmazott hiány-érzeteimet, éhen maradt gyermeki vágyaimat. Megnyilvánulni, kibomlani, kitarulkozni. Franciaországban tanultam meg, azaz itt kóstoltam bele a szavakban és mozdulatokban megnyilvánuló érzelmi életbe. Magda nélkül azonban végleg megrekedtem volna. Édes-anyám szemérmesen szeretett, egy alkalom-mal, hogy tanúja volt Magda gátlástalan érzelmi kitörésének, szinte dermedten nézte a jele-netet. Holott ekkor már valamelyest kiszaba-dult az isten tudja honnan importált ősi ma-gyar szemérem bilincseiből.

A képesség a spontanéitásra, a közlés kény-szere amellet, hogy a környezet függvénye, egyben alkat dolga. Abban, hogy észrevettük egymást, s hogy azután együtt maradtunk, tetemes része van annak, hogy francia kultúrán nevelkedtünk, olyan kultúrán, amelyben az emberek közötti kapcsolat szavakban és jelek-ben egyformán megnyilvánul, ahol a szép be-széd, a pontos kifejezés kötelező, s amelyben a műveletlen rétegek is képesek kifejezni érzel-

Ilyen állapotban indultam a háborúba

meiket, ha nem is a *style soutenu* törvényei sze-rint.

Megismekedésünk estéjén könyvekről be-széltünk, nem Thomas Mannról, Stefan Zweigről, Werfelről, hanem Voltaire-ről és Racine-ről. Aznap este talán csak mit ketten egész Budapesten. *E Galeotto fu il libro*.

Távolodtam a családtól, majd visszatértem, megint távolodtam és megint visszatértem. Annyival, amennyit elmondtam, ez a fájdalmas ingajarat nem ért véget. Volt egy másik inga-járatom, ebben az állandó elemet az irodalom képviselte.

Nagyon korán, gyerekfejjel eljegyeztem magam e hálátlan foglalkozással. Ha a gyerek-

Ha az előző kép „használat előtt” mutatott, mint katonát, ez „használat után” mutat. Tíz évvel öregebbnek. De aztán összeszedtem magam

kori kísérleteket nem számítom, írói pályám első állomása valójában Pávia. Innen írtam ugyanis első nyomtatásban megjelent cikkeimet egy pécsi lapba, heti volt-e, havi, nem tudom, annyi bizonyos, hogy nem sokáig virágzott.

Pécsi baráti társaságunkban ekkor fogant meg a tekintélyem. A társaság egy időre Batsányi társaság néven vált – igen szűk körben – ismeretessé. Tagjai csaknem valamennyien költőnek, írónak készültek, olykor szerepeltek egy-egy előadáson, műveik azonban nem jelentek meg nyomtatásban, a Pécsi Naplót ostromolták többek között, ahol akkoriban Sásdi Sándor is dolgozott. Én nem próbálkoztam a nyilvánosság elé jutni. Talán mert lelkem mélyén már gyanítottam, hogy a verseim gyálázatosan rosszak. Barátaim azt állították, hogy tervszerűen készülök az írói pályára. Csak arra emlékszem, hogy mindent följegyeztem, amifoglalkoztatott, érdekelt, fölkellette a kíváncsiságomat, s amit leírtam, iparkodtam szabatosan megfogalmazni. Annak viszont, hogy ennek az előiskolának mekkora hasznát veszem majd, egyáltalán nem voltam tudatában. Sőt azután sem ébredtem rá, amikor már tényekre hivatkozhattam, nyomtatásban megjelent írásokkal érvelhettem.

Patkós Gyurka, a Batsányi társaság egyik tagja, mint később kiderült nagy vagány, nyomára jött valamilyen sikkasztási ügynek, s így szerezt meg – a hallgatás fejében – azt a színházi lapot, amelybe a Társaság valamennyi tagjától anyagot kért. Kapni egyedül tőlem kapott, három-négy tárcát küldtem neki Páviából.

Az a nyugtalanság ugyanis, amely előzőtt hazuról, Pécssett sem csillapult. Az akkori Pécs úgy viszonylik a mai Pécshez, mint egy sorvadozó öregasszony egy telivér nőhöz. Különös tünet: – a jelen sivársága és az élményéhség kitörülte agyamból a múlt szép emlékeinek egy részét. Jegyzeteimben a következő mondatra bukkantam: „húsz éves elmúltam és még nem láttam a tengert.” Pedig láttam, sőt kis híján bele is fulladtam a konstancai parton, ahova egy iskolai kirándulás révén jutottam el. Évtizedek múltán emlékeztem vissza, hogy áthajóztunk a Vaskapun, ami ugyancsak nem mindennapi látvány, mint ahogy Adakálé szigete sem az. A kopár jelen letarolta a múltat. A jövő peremébe kapaszkodva lebegtem a valóság fölött s ez az egyik oka, hogy mindabból, ami elérhető lett volna Pécssett, nyomorúságosan keveset profitáltam.

Pécsről is elvágytam, ezúttal a gyakorlati következmények valamelyes számbavételével. Ősztöndíjat szereztem a páviai Collegio Borromeosba, ahol negyven-ötven olasz diák

mellett bentlakó voltam s egyedüli magyar, ami a nyelvtanulás szempontjából igen kedvező volt. P. Zampieri személyében vizsgáztalóra találtam, s ha legalább annyi pénzem lett volna, hogy beutazzam a környékbeli olasz városokat, az ott elenyészett kilenc hónap sokkal több haszonnal járt volna. Naponkint hét cigarettára tettem, hat készen vettre, a hetediket a csikkekből sodortam.

Professzoromat elkábította akkor még csillogó olasz nyelvtudásom, azt javasolta, utazzam Bukarestbe, s ha megtanultam a francia és az olasz mellett románul, ösztöndíjjal Lipcsébe küld, a korszak legelismertebb romanisztikushoz, hogy e nálunk nem művelt tudománynak én legyek a hazai képviselője.

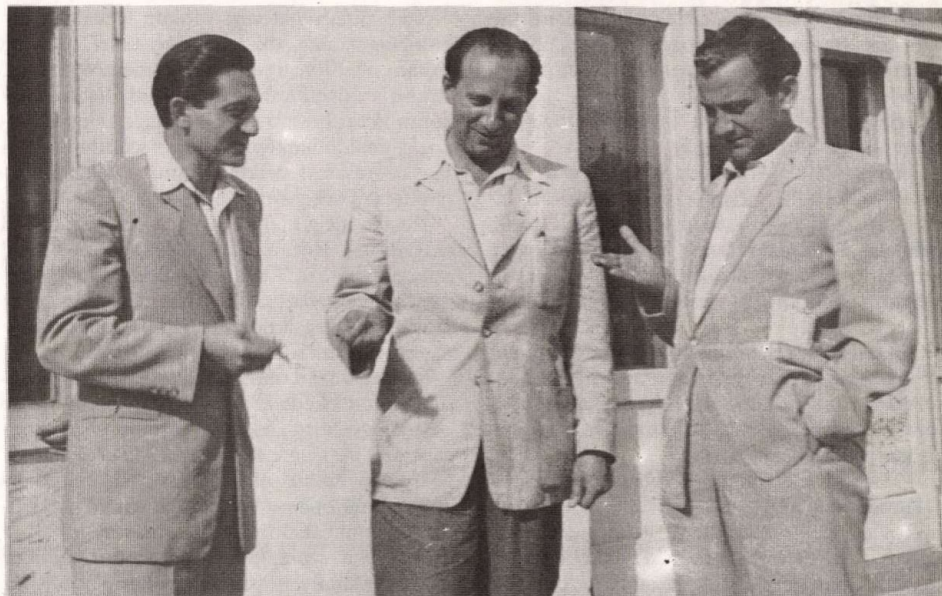
A kecsgető tervből nem lett semmi, mert Bukarestbe ígyekeztemben megrekedtem Kolozsvárt, ahol román nyelvtanulás helyett megírtam első regényemet, *A rostát*. Szeptemberben adtam be a Szépmíves Céhhez, januárban megjelent.

Mielőtt irodalmi kérdésekbe bonyolódnék, visszakanyarodom a „pályára”. Megírtam egyik könyvemben, hogy alkalmatlannak ítélem magam a földalatti munkára, rölapok osztogatására, konspirációra. Ez a körülmény azonban mit sem csökkentett a Horty-korszakbeli társadalmi állapotok iránti ellenszenvemen s a meggyőződésen, hogy változtatni kell. Megtörtént a fölszabadulás, kiosztották a földeket, még egy sereg munka azonban hátra volt. Köztük a rádióbeli. A Rádióban úgy éreztem magam, mint aki végre a helyén van, végre alkotó munkát végezhet. Olyanféle érzés volt ez, mint a paraszté, aki miután a csapatok elvonultak, kimegy és megműveli a földjét. Lelkesen és eredményesen dolgoztam. Nemesik irodalmi karrieremet áldoztam föl a Rádióknak – egy időre –, hanem lemondtam egy sereg külföldi útról, mert úgy hittem, nincs aki helyettesíthetne. Az a típus vagyok, akinek a forradalmak után veszik hasznát.

Amikor a komoly munka lehetetlenné vált, úgy határoztam, hogy megválok a Rádiótól. Tudtam, hogy a lépés kockázatos, tehát iparkodtam elejét venni a kedvezőtlen következményeknek. Írói pályámra való hivatkozással kértem és ezen az alapon kaptam meg elbocsátásomat. Az a tény, hogy az írói pálya folytatása kedvéért válok meg a Rádiótól, a külvilág előtt csak akkor lett volna elfogadható, ha a távozással egyidőben, 1949 őszén, könyvem jelenik meg. Objektív oka nem volt, hogy valamelyik könyvem újra nyomják, állítólagos barátaim vállalták az objektív ok szerepét.

A Rádióban nagyszabású fogadáson búcsúztattak, beszédek, szendvicsek és italok közepet-

te. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy megválásom a Rádiótól kívülről bukásnak látszott, s ezt egy másik eseményor mintegy megerősítette: ekkoriban húzták el a port Lukács György tanítványain, s bár én nem tartoztam közéjük, Lukács viszont gyakran és jóindulatúan foglalkozott velem, cikkei tanúsítják, besoroltak a bukott Lukács-hívek közé.

Az ígéretekből, hogy marad a fizetésem stb. semmi sem lett, sőt igen bajosan jutottam álláshoz, a mai Gondolat öröskéül, a Hungáriánál lettem vezető lektor. Ebben az állásban a kiadók átszervezéséig dolgoztam. Afelől, hogy az átszervezésnek milyen céljai vannak – semmilyen nem volt –, sokszínű pletykák keringtek. Miniket, az érdekelteket főleg a személyi változások izgattak. Egy ideig az a kósza hír szállongott, hogy engem neveznek ki az ifjúsági könyvkiadó vezetőjévé.

Egy napon valamennyiünket, mint a nyájat, betelerelt a minisztérium tanácskozó termébe. Ott értesült ki-ki jövődől munkaköréről. Illés Endrét ekkor bízták meg a műszaki osztály vezetésével, ami bukásnak számított, mert ezidáig irodalmi igazgatóként tevékenykedett. Velem sokkal kegyetlenebbül bántak el. Vezető lektorból egyszerű lektorrá, mai szóhasználat szerint szerkesztővé minősítettek és a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz osztottak be.

Ez a többi közt azért ért kellemetlenül, mert újabb fizetéscsökkentéssel járt. A Rádiónál havi háromezeret kaptam, a Hungáriánál kétezer- valamennyit, szerkesztői fizetésemet ezernyolcszáz forintban állapították meg. A tetejében a

A Rádió Varsóba küldött delegációjának másik két tagjával, Hajdú Pállal, a párttitkárral és Beliczky Emil tolmáccsal

munka örömétől is megfosztottak. A magyaron kívül öt európai nyelven olvasok – nem tudok: olvasok! – megettek tehát kínai, japán és vietnámi szerkesztőnek. A változatosság kedvéért olykor rámbízták egy-egy bolgár vagy lengyel regény gondozását, mivel ezeket a nyelveket sem tudtam.

Még meg sem melegedtem a Szépirodalomban, mint a távolkeleti irodalmak „szakértője”, máris azon törtem a fejem, miként menekülhetnék. Egy csomó körülmény összejátszása folytán 1951-ben megszabadultam. Az anarchia látványa és a rádióban szerzett tapasztalatok együttes hatására az a meggyőződés érlelődött meg bennem, hogy a Rádió, a Nemzeti Színház és a Filmgyár vezetését egymagam eredményesebben el tudnám látni, mint az akkori vezetők külön-külön, föltéve, ha politikai támogatást kapok. Ilyen önérzet mellett, hogy a csudába elégíthetett volna ki az a szármalmas munka, amit a Szépirodalomban bíztak rám.

1950 őszén Simó Jenő, irodalmi igazgatónk benyújtotta a következő évi tervet Révai József miniszternek, aki azzal dobta vissza, hogy jó terv, de „savanyú”, azaz hiányzik belőle a humor.

Íme az egyik kedvező elem. A másikat az Írószövetség szolgáltatta: működése folyamán először és utoljára a tagokat kifaggatták terveik

felől. Simó bekérte a cédulákat. Vidám művet mindössze ketten terveztünk, köztük én „humoros történelmi meseregényt egy népi hősről.”

– Segíts rajtunk, Emil – kérte Simó. Azaz írjam meg a humoros regényt.

Azzal a föltétellel vállaltam, hogy fél év fizetés nélküli szabadságot kapok, és havonként előleget az Irodalmi Alaptól. Megegyeztünk. (Ennek a megegyezésnek eredményeképpen született meg „A csillagszemű”.)

Hátra volt még a minisztériumi káderes hozzájárulása.

A kövérkés, fekete nő, alig ültem le, támadásba kezdett, hogy miért szöktem meg a hadseregtől stb. Tudtam, ha ez így megy tovább, lőttek a szabadulásnak. Szinte mézes udvariasággal megkérdeztem tőle:

– Mit tud az elvtársnő a tevékenységemről a a Hungária könyvkiadónál?

Rövid ideig dolgoztam a Hungáriában, ezalatt a termelés hatvan százalékkal emelkedett. Írásban jelentettük a minisztériumnak, tehát tudnia kellett volna az eredményről. Nem tudott róla, mint ahogy tökéletesen járatlannak mutatkozott mindennemű kiadói ügyben. Csökönyösem újra és újra kiadói témákra tereltem a szót, végül hogy meneküljön e számára bizonytalan területről, nagy kegyesen megadta az engedélyt. Félévi alkotói szabadságot kaptam.

Ekkor, azaz 1951 tavaszán lettem szabadúszó, azzal ugyanis tisztában voltam, hogy egy státust fél évig nem lehet üresen hagyni. Csakhamar fölvettek az utódomat. Engem ugyan ismét befogadtak volna, ha jelentkezem, ezt azonban óvakodtam megtenni.

Ezen a nagyképű újkoloniál íróasztalon tizen-négy regényt írtam. Azóta túladtam rajta

Szabadulásomat végső fokon Révainak köszönhetem, aki sok mindenbe belefogott, de ritkán csinálta végig tulajdon kezdeményezéseit. Amint a következő adatokból kiviláglik, világosan látta, hogy a szocializmust bajos vállalkozás unalomban építeni, azaz jókedv, vidámság, szórakozás nélkül. A munkalélektan tapasztalatai is emeletet szólnak.

Hosszú ideig nem fogtam föl, mi végből kell a Rádiót – Révai kifejezésével – az ország „operettgyárává” tenni. A parancsot engedelmesen végrehajtottam, tucatnyi operettet segítettem világra hozni, kezülük egyetlen egy éte túl a bemutatást – a Csinom Palkó.

Negyedszázad múltán fedeztem föl az összefüggést cselekedetei között, és leltem rá az összefüggésben a fentebb körvonalazott koncepcióra. A tévé Latabár-émlékstjén Gáspár Margit nyilatkozott a Gerolsteini nagyhercegnő című operett viszontagságairól. A kritikusok, mint sakálók a dögöt, marcangolták az előadást, a szereplőket, a darabot, amikor Révai valamilyen isteni sugallatra beült az Operett Színházba és olyan jól mulatott a Gerolsteini nagyhercegnőn, hogy több ízben levette a szemüvegét, amelyet kicsorduló könnyei elhomályosítottak. A „gerolsteini csata” után a kritika elnémult, a csatát azonban a humor, a jókedv, a derű, a vidámság nem nyerte meg.

Hogy miért nem?

Senki nem fejtette ki ugyanis sem szóban, sem írásban, hogy szórakozásra, humorra éppúgy szükség van, mint ételre, italra, levegőre, hogy a jó vígjáték semmivel sem alacsonyabb rendű a jó drámánál stb. S ebből tömérdek baj származik manapság is. Mert igaz ugyan, hogy nálunk faji megkülönböztetés nincs, annál vadabban dúl viszont a műfaji megkülönböztetés. A vígjátékokat lincs-hangulat fogadja, gyakran még akkor is, ha a szerző nem magyar. Az értékelésekben a félműveltség és az arisztokratikus sznobság valami sajátságos keveréke üli meg az érdemleges értelmi munkára alkalmatlan agyakat. Közismert, hogy a humor s a félműveltség nem fér meg, a komolykodás és a félműveltség annál inkább. Egész kultúránk, sőt gazdasági életünk komoly hasznát venné, ha a Révai-kutatók a főntebb megjelölt irányban nyomoznának megnyilatkozásai között.

Félév helyett másfél év alatt írtam meg „A csillagszeműt”, s e hosszú idő alatt, minthogy előlegből éltem, eladósodtam. Ez is serkentett, az élmények ugyancsak, mert mindenki annyit ír, amennyi élménye van, tehát évről évre megjelentem a piacon egy-egy kötettel. Termékenységem sokakat ingerelt és ingerel ma is. Dacára annak, hogy legtermékenyebb éveimet fölfalta a történelem, eddig huszonnyolc regényt írtam, ezek közül kettőt most nyomnak.

Tizenkét esztendőzt vesztettem ebből négy a háborúra esik, négy évig a rádió irodalmi osztályát vezettem, ismét négy év a Rákosi-korszakra. Bár ez az utóbbi korszak nem telt el teljesen meddón, amit szerettem volna, nem csinálhattam, meséket, anekdotákat dolgoztam át, fordítottam és kirándultam az ifjúsági regény területére.

Mint minden közéleti szereplő, én is áldozatul estem különféle manipulációknak. Hadd idézek föl egy bohózáti jellegű esetet:

Idő: a könyvhét nyitása; színhely: sátor az Ady-szobor lábánál. Ketten vagyunk a sátorban. Makuca Lajos, az elismert nagyság és én. A könyvem szépen fogy, Makucát nem keresi senki, valami vazelinos ürüggyel bevonul az Írók könyvesboltjába. Öten-hatan állnak előttem, amikor valaki átfurakszik a könyvsátrak előtt várakozók tömegén s egy könyvet tart felém:

– Legyen szíves, Makuca elvtárs, írja be a nevét.

– Makuca elvtárs a boltban... nem azt mondom, hogy van, az nem illene hozzá, hanem hogy „tartózkodik.”

– Köszönöm, – azzal a Makuca-rajongó ezúttal hátrafelé, áttöri a tömeget. Negyedóra múltán ismét visszatér, hogy nem találta a mestert. Történetesen éppen megpillantom csillogó koponyáját.

– Ott megy! Siessen!

Újabb félóra múlik el, a Makuca-kedvelő ismét megjelenik, megviselten, de elszántan. Hangja számonkérő, a tekintete még inkább szemlátomást nagyon ideges:

– Kérem, – panaszolja vádolásformán, – én ezt nem értem. Ki van írva, hogy ettől eddig dedikál, még sincs sehol.

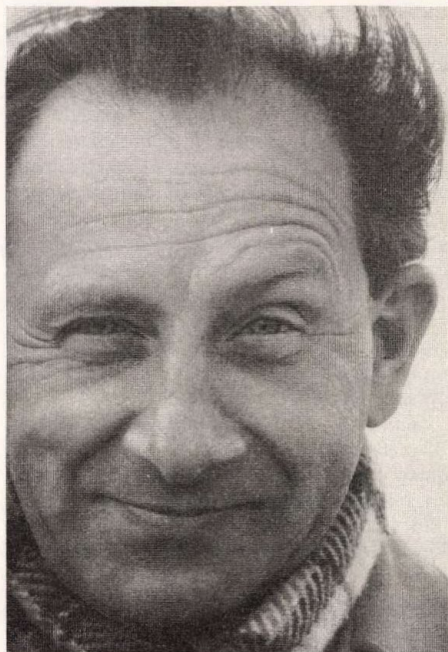
Javasolom, hogy maradjon a közelben, mert előbb vagy utóbb Makuca föltétlenül megjelenik. Biztatásomra leül, keze a könyvet forgatja – az új Makuca-művet –, őmaga a fejét, amint fürkészkve nézeget jobbra-balra.

Végre föltűnik Makuca. Dermedt vonásai barátságos mosolyba redőződnek, mert látja a hívet és kezében a könyvet.

– Óh, bocsánat, hogy megvárakoztattam – szabadkozik.

Kitárja a könyvet és elegáns mozdulattal dedikálja.

Soha nem tudtam volna meg, hogy a tények e sora a képek milyen sorává változik, ha pusztán véletlenből a következő héten nem ülök be a moziba. Kép a tornyosuló könyvekről, kép az Ady-szobor körül összegyűlt tömegről, kép a dedikációkért sorba álló irodalom-kedvelőkről – végül kép Makuca Lajosról, amint éppen visszaadja a dedikált könyvet rajongójának. A naív lelkek azt hiszik, hogy felülről jön a

Nagyjából ilyenformán nézek a világra

parancs. Rágalom. Nagyon is alulról jön, piszkos szívek legmélyéről.

Mielőtt rátérnék az utolsó fordulóra, hadd summázzam a pályám. Első regényemben az erdélyi magyar kisebbség sorsával foglalkoztam, aztán társadalmi regényeket írtam, közöttük „A nagy embert”, egy képzeletszülte magyar Hitler karrierjéről, még mielőtt Hitler karrierje sugallhatta volna a témát. A modernkedésbe tett rövid kitérő után, megírtam a „Tegnapot”, hogy leszámoljak magammal és osztályommal. Egyéni és közös bajaink gyökerét a többi közt anyanyelvi műveltségünk hiányában véltem megtalálni. Ma sem hiszem, hogy tévedtem volna.

A „Tegnap” 1942-ben jelent meg. Következő új könyvem a „Mérlegen”, megcsönkített és torzóban maradt regény 1950-ben, majd két év szünet után „A csillagszemű” (1953). 1957-től ismét folyamatosan írok, a „Mérlegen”-hez összehordott óriási anyagot dolgoztam föl „A tisztesség keresztjében” (A címet Juhász Ferenc adta), az „Egy szereplő visszatérben” és „A boldogtalanság művészetében”.

A hatvanas évek elején fölfedeztem a fiatal-ságot, először a társadalom kivetettjeit („Párbeszéd a sorssal”), aztán a legkülönbélebb típusokat. Megfigyeléseimből nyolc kötetet telt, anélkül, hogy az anyagot kimerítettem volna.

Megejtett ez az ismeretlen világ, amint egyre jobban föltárult előttem, egyre több részletét

ismertem meg, egyre árnyaltabban. A fiatalok világának újszerűségét legérzékletesebben úgy ábrázolhatom – gondoltam –, ha szembe-állítom a magam ismerte régi világgal, a régi erkölcsökkel, régi gondolkodásmóddal, régi kifejezési eszközökkel. Az idős férfi-fiatal lány kettősében soha nem magát a duettet írtam meg, hanem két nemzedéket állítottam egymással szembe. A nálunk is kirobbanó szexuális forradalom ideje volt ez és a forradalomból fakadó szex-humoré. Kezdvé „A fekete bulán”, a fiatalokkal foglalkozó valamennyi regényemnek a fiatalok körében gyakran érdemtelenül zajos sikere volt. Egyik ok, őszinteségük, dokumentum-jellegük, a másik az új-sznobság hatására létrejött humorszűke.

Talán ma is folytatnám a sikersorozatot, hiszen a siker a leghatékonyabb kábítószer, de közbejött egy esemény, amely minden idegembem, minden izembem megrázott.

Édesanyám váratlanul megbetegedett, aztán fölgyógyult, de ismét visszaesett. Csaknem két esztendőig küzdötte vissza magát újra és újra a halálközéletről az életbe. Nyolcvanöt esztendő korában meghalt.

1971. november huszonkilencedikén, hétfőn a kvarc lámpa sugaraiban forgolódtam. Két hosszú csöngetés után, ismét megszólalt a telefon. Nem szeretem, ha kvarcolás közben zavarnak, mégis fölvettem a kagylót. A húgom beszélt, sajtáságosan színtelen hangján:

– Ha még egyszer látni akarod, gyere. Ma reggel meghalt. De úgy oszd be, hogy három-négy óra múlva elszállítják.

Buszon mentem le a Rózsadombról, a hídfőnél ültem taxiba. A házfelügyelő már értesült a gyász hírről. A húgom nyitott ajtót. Megkérdeztem tőle:

– Elaludt vagy szenvedett?

Elbeszélte, hogy reggeli után édesanyám feketét kért, egy korty után elkékült az arca tompa hörgések közt pillanatok alatt meghalt.

Húgom arca mozdulatlan, a szeme száraz, ugyanígy viselkedett apám halála alkalmával. Valahányszor szó esett édesanyám állapotáról, mindig ezt mondta:

– A folyamat irreverzibilis.

Rákaptott a szóra, lépten-nyomon használta. Megtámaszkodott az értelmében.

Beléptem a szobába. Édesanyám az ágyon feküdt, az arca nyugodt, a kötés az állán, mint-ha priznic volna. Fekete ruhába öltöztették, lábán kedvenc piros papucs. Olyan szerényen, tartózkodón, szemérmesen, bocsánatkérően feküdt holtan, mint ahogy szakadatlan kiszolgáltatottságban élte végig hosszú, küzdelmes életét. Ebben a percben, mikor a végleges és visszavonhatatlan kiszolgáltatottság állapotá-

*Édes dédja Ljlesztőin nagyon
feszült, hogy nem jön úgy, hanem
talál. Na nem baj, ahogy lehet, tután
mindent jón kíván. Ljlesztőin
képzelt magadon, ne hogy megkérülj.
Jelöltem nagyon jó, e bédét hozott me
Klem i nagyon valódi homony, az édes
képzelt megapadón, és az édes, az édes
Méndelj*

Édesanyám utolsó levele. A kórházból írta egy olyan napon, amikor nem látogathattam meg

ban láttam, találtam rá élete kulcsára, mintegy sorra vettem az állomásokat, megannyi stációt a kálvária felé vezető úton. A gazdag rokonok, hogy a tehetől szabaduljanak, őt a könnyelmű apa koldusszegényen maradt lányát, kiszolgáltatották apámnak, akinek hozomány helyett szegény nagyanyámat varrták a nyakába. Ebből az első kiszolgáltatottságból következett a többi, az utolsó, akkor amikor húgom megszökött hazulról, két fiát és elvált férjét hetvenöt éves édesanyánk gondjaira hagyta. Édesanyámnak a köteleességteljesítés vérvé vált, életformává, hiába bizonygattam, hogy erőihez képest aránytalan földadatot vállalt, hiába hívtam, hogy költözzék hozzám, nem hajlott a szóra. A betegség legyőzte, de nem győzte meg.

Valamikor nyolcvanéves korában eszmélt rá a múlt időre s arra, hogy most már ideje volna, hogy ő is éljen. Ezért nem akart meghalni, ezért regenerálódott újra és újra a váltságok után, valószínűtlen életerővel. A harcok az utolsó pillanatig nem adta föl.

Tőle kaptam írógépet, miután első regényem megjelent. Tőle kaptam talán utolsó témát, azaz ő tudatosította a már meglevő témát, amelynek igazi jelentését, félelmetes erejét az apámmal folytatott értelmetlen párviadalt eltakarta előlem. Az ő sorsa figyelmeztetett rá, hogy a család a legirgalmatlanabb hatódhet-, isten tudja hányadízigen ható sorsformáló erő. Ő sugallotta utolsó könyveimet, talán a legjobbakat, a „Az utolsó hullámot”, a „Harmatcseppeket”, a „Táguló múltat”, s valószínűleg az ezután következő írásokat ugyancsak. Korlátlanul bízott bennem s a sok seb mellett, ami ért, legjobban az fáj, hogy bizalmának gyöngye voltam megfelelni. Nagyon szerettem, de nem annyira, mint megérdemelte volna, s főleg nem célszerűen, nem eléggé gyakorlatiasan.

Így tértem vissza, talán utoljára a családhoz.

Ezzel végére értem „az emlékezetnek”, az első személyben írt nekrológnak. Most már tudom, hogyan fejezzem be. Így: – amikor e sorokat olvassák, én még mindig élek.

